

Филозофски факултет
Универзитета у Београду
Одсек за Историју

Мастер рад на тему :
Ирина Кантакузин: мит или историја

Ментор: др Радивој Радић

Студент: Јелена Илић ИС 19/34

Београд, 2020.

САДРЖАЈ:

УВОД.....	2
1. ЕСФИГМЕНСКА ПОВЕЉА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА	3
2. БИОГРАФИЈА.....	4
3. ИРИНА КАНТАКУЗИН У НАРОДНИМ ПЕСМАМА.....	7
3.1. СТАРИЈЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ	8
3.2. ЕРЛАНГЕНСКИ РУКОПИС	13
3.3. ДЕСПОТИЦА И ПЛЕМСТВО	15
3.4. СУЛТАНИЈА МАРА БРАНКОВИЋ.....	19
3.5. СИНОВИ ГРГУР И СТЕВАН	22
3.6. ОСВЕТА ЗА УЧИЊЕНО ЗЛО	26
3.7. ЈЕРИНИНИ ГРАДОВИ.....	29
4. ИРИНА КАНТАКУЗИН- НАРОДНЕ ЛЕГЕНДЕ И НОМЕНКЛАТУРА	31
ЗАКЉУЧАК.....	33
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	35

УВОД

Јерина је била врло лепа и поносите жена. Припадала је групи најзначајнијих личности српске средњовековне историје. Нема довољно историјских извора о животу поменуте деспотице. Много више података нам пружају народне песме које се морају узети са резервом.

Циљ овог рада је да комбинованим тумачењем историјских чињеница и народних песама, дођемо до истине и створимо једну јаснију слику о животу, делу и улози Ирине Кантакузин на средњовековну српску државу.

Рад је написан на основу релевантних историјских извора и литературе и биће подељен на четири поглавља, док ће акценат највише бити стављен на приказ Јерине у српској народној традицији.

Од историјских извора издвојила бих Есфингемску повељу Ђурађа Бранковића. Када је у питању литература, највише ми је значило дело: *„Ђурђева Јерина у традицији и науци“* (Мило Вукчевић). Приликом тумачења народних песама користила сам *„Народне пјесме из старијих, највише приморских Записа“*, Валтазара Богишића, као и *„Српске народне пјесме“*, Вука Караџића.

1. ЕСФИГМЕНСКА ПОВЕЉА ДЕСПОТА ЂУРАЋА БРАНКОВИЋА

Есфигменска повеља је донета 11. септембра 1429. године у манастиру Жичи. Аутор документа је деспот Ђурађ Бранковић. Сам садржај повеље се односи на манастир Свимен и ктиторство деспота Ђурађа и деспотице Јерине.¹ Ово је последња повеља са владарским портретима. Чланови породице су насликани у два реда. Први ред чине прикази деспота Ђурађа Бранковића и његове жене Јерине. До деспота се налази његов најстарији син Гргур, а до деспотице деспотова ћерка Мара. У доњем реду су приказани Стефан, Кантакузина и Лазар (гледајући са лева на десно). Односно портрети преостале њихове деце.² Сви стоје на украшеним јастуцима. Одећа им је различитих боја (пурпурна, плава и зелена), украшена златом. Деспот, Јерина и њихове ћерке имају на себи позлаћене круне различитих облика, док принчеви носе позлаћене калпаке. Гргур и његова браћа о пасу држе мачеве а на рукама им стоје ловачки соколови. У врху Повеље изнад деспота и Јерине се налази Христ Емануил, који их обема рукама благосиља. На минјатури, само деспот и деспотица имају око главе златне ореоле и у рукама држе крстолике златне скиптре.³ Минајтура представља један од највећих видова уметности у то доба. Анализирајући портрет Јерине можемо доћи до сличног закључка као и Чеда Мијатовић. Радило се о високој жени, витког стаса, изразите лепоте.⁴ Значај овог документа је вишеструк. Осим лика деспотице, можемо спознати колико је имала велики политички утицај на српске средњовековне земље. Стављена је у исту раван са својим мужем деспотом, не само кад се ради о ктиторству манастира Свимен, већ и у погледу њихових портрета.

¹ Павле Ивић, Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић, *Есфигменска повеља деспота Ђурађа*, Београд 1988, 11. стр.(= Ивић, Ђурић, Ђирковић, Есфигменска повеља)

²Ивић, Ђурић, Ђирковић, Есфигменска повеља, 22. стр.

³ Ивић, Ђурић, Ђирковић, Есфигменска повеља, 30. стр.

⁴ Чедомил Чета Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, књ I, Београд 1907, стр. 60 (= Мијатовић, Ђурађ I) ; Ивић, Ђурић, Ђирковић, Есфигменска повеља, 25, 28. стр. ; Мило Вукчевић, *Ђурђева Јерина у традицији и науци*, Вршац 1934, 9. стр. (= Вукчевић, Јерина)

2. БИОГРАФИЈА

Деспот Стефан Лазревић је за наследника изабрао свог сестрића Ђурађа Вуковића Бранковића. Међутим, Ђурађ није био ожењен, а од потомства је имао само ћерку Мару (рођену око 1412. године) из првог брака. Сматра се да му је прва супруга била трапезунтског порекла.⁵ Како би обезбедио своју државу, било је потребно да се по други пут ожени. Избор је пао на неколико деценија млађу Ирину. Након пропасти државе Немањића, отпочело је ново доба византијско-српских односа. Два народа су се удружила у нади да ће избећи судбину својих суседа. Брак Ђурађа и Ирине је вероватно био управо то: последица савеза упереног против Турака. Не може се утврдити порекло Ирине Кантакузин нити датум њеног рођења. Јиричек тврди у својим генеалогским таблицама да је Иринин отац био Манојло Кантакузин (помиње се само у Франтзе, 1410. године). Ова констатација је мало вероватна. Српски летописи преносе да је Јелена дошла 26. децембра 1413. године из Солуна у српске земље. Сам Вуковић је два пута боравио у поменутом граду и то у периоду од 1412 – 1413. године. Према летописима из Григоровићеве колекције, пар се венчао 6923. (1414.) године.⁶ Овај податак је тачан јер су дубровачки посланици Паска Растић и Мартоло Земањић, добили упутство од Републике да честитају Ђурађу, његовој мајци Мари и ујаку Стевану, на женидби престолонаследника. Одлуку је донело Веће Умољених и Мало Веће 19. јануара 1415. године. Посланици су били дужни да отпутују из Дубровника у среду 23. јануара 1415. године.⁷ На основу ових информација можемо доћи до закључка да се венчање догодило пре почетка 1415. године. Са доласком Кантакузине у Србију стигло је и доста Грка, између осталих и њен брат Тома. Пада у очи да су они за време Ђурађеве владе ступили у српску службу, нарочито након пада Константинопоља.

⁵ Donald M. Nicol, *Византијске племкиње десет портрет 1250-1500*, Београд 2010, 176, 177. стр.

⁶ Михаило Ласкарис, *Византијске принцезе у средњевијековној Србији*, Београд 1926, 98, 99. стр.(=Ласкарис, Принцезе)

⁷ Ласкарис, Принцезе, 99. стр.

Ђурађ је до добијања деспотског достојанства (1429. године) живео у Зети. Он је наставио политику свога ујака. Цар Јован VIII Палеолог му је, након смрти Стевана Лазаревића, упутио Ђорђа Филантропина са знацима деспотског достојанства.⁸

Деспот и Ирина су заједно имали петоро деце: Теодора (1415. године), Гргура (1416/1417), Кантакузину (1418/1419), Стефана (1420) и Лазара (1421). Најстарији син, Теодор, им је умро још као младић. Ђурађ постаје деспот након смрти свог ујака 1427. године. Ирина је имала утицај на свог мужа и политичка дешавања у земљи. Током владавине свог супруга доживела је многе недаће: пад деспотовине, избеглиштва у Дубровник и Мађарску, ослепљивање Гргура и Стевана, пад Цариграда, непрестана борба са суседима српске државе.

Након смрти деспота Ђурђа Вуковића, долази до раскола у породици Бранковића. На једној страни су били Ирина Кантакузин, њена пасторица, емириса Мара и слепи син Гргур. Насупрот њих био је деспот Лазар (најмлађи син Јерине и Ђурђа, последњи српски владар који је титулу деспота добио из Византије) и његова жена Јелена Палеолог.⁹

Критовул преноси да је до сукоба дошло јер је Лазар лишио мајку сваког утицаја и стално је узнемиравао, тражећи део очевог наслеђа (блага), који је она сакрила. Ирина не трпећи синовљеве претње бежи са слепим сином Гргуром и емирисом Маром. Са собом су носили и Ђурђево благо. Деспот Лазар је пошао за њима и затекао их у једној од својих тврђава. Емириса Мара и слепи Гргур су успели да побегну на султанову земљу и од њега потраже заштиту. Остарела и болесна деспотица је остала у тврђави у којој је убрзо скончала. Лазар се вратио са благом у Смедерево и постао саомстални владар Срба.¹⁰ Ово казивање Критовула треба узети са резервом, јер је негативно настројен према деспоту Лазару (представља га као неискусног и неспособног владара). Поред тога даје и нетачне податке.

⁸ Ласкарис, Принцезе, 100. стр.

⁹ Ласкарис, Принцезе, 105. стр.

¹⁰ Ласкарис, Принцезе, 105, 106. стр.

Мара Бранковић и Гргур Бранковић су, према српским летописима, отишли код турског султана тек након смрти Ирине Кантакузин 1457. године. Из овог извора видимо да се стара деспотица упокојила 1457. године у граду Руднику. Франтза такође каже да се Јерина упокојила 2. маја поменуте године, а скоро истог дана су султану побегла њена деца са братом Томом, носећи са собом благо (покретно имање). По свему судећи до раздора у породици је дошло због наследства.¹¹

Новаковић се не слаже са овом тврдњом и мисли да је предмет спора, неслагање Ирине са политиком свог сина. Деспотица је желела да на престо постави свог најстаријег сина Гргура који у том тренутку има мушког наследника (Вук Гргуревић) и на тај начин задржи власт у рукама Бранковића. На другој страни Лазар је имао само ћерку Јелену и планирао је да она наследи деспотовину (односно њен супруг босански краљ Стеван). Мало је вероватно да је због овога дошло да размирица, јер преговори о удаји Јелене и Томашевог сина нису почели почетком 1457. године.¹²

Чедомиљ Мијатовић сматра да је Ђурађ Бранковић и на самртном часу остао веран својој жени. Он је тражио да је поштују као деспотицу и владара српских земаља за живота. Мара, Стефан и Гргур су испоштовали вољу очеву, док је најмлађи Лазар хтео власт за себе. Центар политичке моћи младог деспота било је Смедерево, а Ирине Рудник. Ово казивање се ослања на Спандуђина, писца из шеснаестог века.¹³

О њеној смрти као и о животу има мало проверених информација. Више о политичкој делатности и међуљудским односима ове историјске личности биће приликом анализе епских песама и народне традиције.

¹¹ Ласкарис, Принцезе 106, 107. стр.

¹² Ласкарис, Принцезе, 107, 108, 109. стр.

¹³ Ласкарис, Принцезе, 111. стр.

3. ИРИНА КАНТАКУЗИН У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Постоји две врсте народних песама које описује Ирину. Песме дугог стиха, односно бугарштице, садрже највише тачних историјских података. Записао их је, почетком осамнаестог века, Богишић. У другу групу спадају епске песме кратког стиха, које су најстарије десетерачке песме написане у Ерлангенском рукопису.¹⁴ Главна разлика између њих је приказ Јерине као особе и период настанка. Бугарштице приказују деспотицу као узорну жену и добру мајку. Најстарији су запис о овој историјској личности. Насупрот њима, песме кратког стиха нам казују да је била лоша особа и супруга, жељна моћи.¹⁵

¹⁴ Вукчевић, Јерина, 13. стр ; Др. Герхард. Газеман, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских песама*, Сремски Карловци 1925, 21. стр. (= Газеман, Ерлангенски рукопис)

¹⁵ Вукчевић, Јерина, 12, 13. стр

3.1. СТАРИЈЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ

Анализираћемо шест епских песама, како би закључили на који начин се развијала личност Ирине кроз деценије. Издвојићемо у ову групу три бугарштице и три гусларице. Прва песма: „*Кад је Јанко војвода ударао Ђурђа деспота буздованом*“, описује Ђурђа Бранковића као плашљивог човека, а његову жену као брижну супругу.¹⁶ У другој од њих: „*Кад је Ђурађ деспот ставио Јанка у тамницу*“, пева се о бекству Јанка са Косова и његовом утамничењу од стране деспота. Како би био ослобођен, у Смедерево долази војводина жена Маргарета са синовима. Деспот пристаје да пусти Јанка, али синови остају као јемац мира. Након коцкања између Лазара (син Јерине и Ђурђа) и Матијаша (син војводе Јанка и Маргарите) долази до туче у којој живот губи син деспота. Пошто је војвода прешао на другу страну Дунава, затражио је своје синове, а уколико их не пунте запретио је ратом. Ђурађ пушта таоце, а они на слободи поручују Лазаревој мајци да у тамници нађе „*од злата јабуку*“. Видевши свог мртвог сина, Јерина почиње да ламентира над његовим телом, и виче свог мужа да освети његове убице. Иако, „*брзо бјеше скупио доста своје јех Смедерана*“, деспот није успео да принесе убице правди.¹⁷ Анализирајуће ове две епске песме долазимо до закључка да је деспотица пожртвована жена и брижна мајка, док је њен супруг приказан као лаковеран и плашљив. Њих двоје и поред горе поменутих разлика добро функционишу као политички сарадници.

Ове две песме имају историјску позадину. Непријатељство Сибињанин Јанка, односно Јаноша Хуњадија и Ђурђа Бранковића, трајало је око деценију. Почело је након битке код Варне, 10. новембра 1444. године, када је Јанко изгубио битку против Турака. У боју му се није одазвао деспот, због скоро склопљеног Сегединског мира и обнове деспотовине. Четири године након тога, Хуњади је опет окупио војску, али му се ни овај пут Ђурађ није одозвао. Његова војска је толико лоше прошла на Косову, да је до

¹⁶ Валтазар Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских Записа*, Београд 1878, 28, 29, 30, 31. стр. (=Богишић, Народне пјесме)

¹⁷ Богишић, Народне пјесме, 31, 32, 33, 34. стр.

дан данас остала изрека „*Страдао као Јанко на Косову*“. Приликом повлачења, допао је у заточеништву деспота, а из њега је изашао тек после обећаног откупа. Ништа бољи односи нису били ни између заповедника Београда - Михаила Силађија и Бранковића. Ђурађ је 1455. године приликом обиласка Купинова био заробљен и одведен у Београд. Михаило је за његов откуп тражио 10000 дуката у готовини и градове Стари Бечеј и Шомло. Како би Силађи добио тражено, стари деспот је морао да оде у Смедерево. Јемац њиховог договора била је Ирина. Дошла је у Београд и на кратко била талац заповедника града. Мађарски краљ Ладислав Посмрче је наредио да се обустави договорена размена, због некавалерства Михаила Силађија. На тај начин се и деспотица убрзо вратила кући.

Ови догађаји нам говоре о политичком значају и улози деспотице у српској средњовековној држави. Реткост је била да жена одлази као јемац за свог мужа. Обично су таоци бивали синови или високи државни функционери. Да је имала велики углед и мимо граница српске државе, говори чињеница да је деспот пуштен из ропства оног тренутка када је она стигла у Београд. Овим чином је показала да је верна и одана свом мужу.¹⁸

Трећа песма: „*Јерина, жена Ђурђа деспота, њезина братаница и Дамјан Шаиновић*“ пева о односу ове три личности. Шетајући са својом сестричином Маром, деспотица је упитала за кога би пошла (пошто је већ стасала за удају). Мара је одговорила, да када би могла да бира, одлучила би се за Дамјана Шаиновића. Најлепшег и најугледнијег међу свом властелом. Када је сазнала за жеље сестричине, Јерина је направила ручак за сву смедеревску господу. У току гозбе је узела пехар вина и наздрвила Дамјану, дарујући га истим, али и сестричином. Чувши то, Шаиновић је прихватио пехар вина, али не и руку Марину. Наиме, он је просио девојку раније, али му је нису дали. Након тога, њу су љубила многа Смедеревска господа, између осталог и сам Шаиновић. Деспотица није реаговала одмах, већ је чекала да се заврши гозба. Дамјан је ухапшен и бачен у тамницу. Ту је мучен „*и гладњом и жедњом*“.¹⁹ Након многих мука, господин је писао „*Ургину Јанку*“, молећи га, да га избави из тамнице.²⁰ Сибињанин Јанко је одмах интервенисао и тражио објашњење од Ђурђа. Пошто деспот није био обавештен,

¹⁸ Вукчевић, Јерина, 15, 16, 14. стр.

¹⁹ Богишић, Народне пјесме, 35, 36, 37. стр

²⁰ Богишић, Народне пјесме, 37. стр ; Вукчевић, Јерина, 18. стр.

позвао је своју супругу и испитао о чему се ради. Деспотица је пустила Дамјана, који је одмах отишао „Угрину Јанку“.²¹

Ова бугаршtica нема историјску позадину, иако је Дамјан Шаиновић уистину постојао. Био је син војводе Шахина, по коме се зове једна од најлепших кула у Смедереву.²²

Четврта песма потиче из збирке српских народних песама, Вука Караџића. Носи назив: „Женидба Ђурђа Смедеревца“. Радња песме је као што и сам наслов говори, женидба деспота и Јерине. У песми је Ирина пореклом из Дубровника, ћерка краља Мијаила. Деспот је просио, на шта је њен отац пристао. Сакупивши „три товара блага“, упутио се у Смедерево да окупи сватове. Жеља краља је била да у сватове не зове Србе, већ Грке и Бугаре. Ђурађ је имао намеру да послуша свог таста, али му је вереница поручила :

„Ти не зови Грка ни Бугара,

Не ћеш изић' ни изнијет ' главе,

Из нашега града Дубровника,

Ја камоли извести ђевојке.“²³

Пошто се нашао у недоумици, потражио је савет мајке, која је рекла да Латинима не треба веровати и да послуша Јерину. Деспот је одлучио након овога, да у Дубровник пошаље своје најбоље јунаке. Сватови су решавали разне витешке задатке, након чега су мирно са Јерином пошли за Смедерево.

У песми „Женидба Ђурђа Смедеревца“, наилазимо на много општих места и стереотипа. Поменута свадба се одиграла 27. децембра 1414. године. Осим венчања, у историјским изворима не наилазимо на истоветне податке као у песми. Ирина

²¹ Богишић, Народне пјесме, 37. стр.

²² Вукчевић, Јерина 18. стр.

²³ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме књига друга*, Беч 1845, 472. стр. (=Караџић, Народне пјесме II)

није била ћерка дубравачког краља Мијаила, нити латинског порекла. По мишљењу професора Томе Маретића, знаменита Гркиња је погрешном претпоставком народног певача, сврстана у латинку. Наиме, након пада Смедерева 1439. године, деспот је са женом прешао у Дубровник. Народни певач је могао стећи утисак да је то учињено због порекла деспотице.²⁴ Владимир Ћоровић сматра да није случајно што се њихово венчање веже баш за Рагузу. Сватови Јелене Палеологове (жена деспота Лазара, сина Ђурђа Бранковића) који су долазили из Кларенце преко Дубровника за Србију, доживели су разна непријатељства од дубравачких племића. Владимир закључује: „*Како су деспот Ђурађ и његова жена Јерина били у народу много познатији од њиховог сина Лазара, који је био мало на видику, и од његове жене Јелене, то се мотив придаоњима, у толико пре, што је у народу остало ваљдасећања, да је то било за живота Ђурђевог и у некој вези с њим.*“²⁵ Такође треба узети у обзир још једну чињеницу, стереотип епских песама, да су се српски владари венчавали са латинкама, а не ромејкама.²⁶

Пета песма „*Дијете Лазар и Турци под Будимом*“ говори о Јеринином обиласку „*будимке ђевојке*“, своје снаје. Син јој је приказан као нејак. Дошавши у посету, затиче своју снају у сузама. Пошто ју је упитала за разлог њених суза, набраја богатство које поседују она и супруг. Покушала је да је утеши речима:

„Ако буде по реду мрјети,

Све ће остат' теби Лазару.“²⁷

Међутим, девојка је остала неутешна. Затим одлази код свог сина и даје му савет, да иде код своје невесте да је утеши. Лазар је послушао мајку и отишао да загрли и пољуби девојку. Међутим, кад је требао да је пољуби, она га је ошамарила. Момку су пукла два здрава зуба и кренула крв на нос. Лазар је отрчао својој мајци и све јој испричао. Јерина није предузела ништа поводом тога. Снаја је затим писала оцу, краљу Будима. Молила је да је избави из Смедерева. Уколико то и не учини, бациће се у Дунав, а сав грех ће ићи на душу краља. Брижни отац је одмах почео да прети пријатељима и зету,

²⁴ Вукчевић, Јерина, 20. стр.

²⁵ Др. Владимир Ћоровић, „*Женидба деспота Лазара*“, Глас CLVI, 157. стр. (=Ћоровић, Лазар)

²⁶ Вукчевић, Јерина, 21.стр.

²⁷ Новица Шаулић, *Српске народне песме*, Београд 1929, бр.33. (=Шаулић, Народне песме)

док је његова жена за све окривила своју ћерку. Послала је ћерки писмо прекора. Захтева од ње да поштује свекра и свекрву, а да на свог мужа гледа као на господара. Уколико то не учини, она ће јој оба ока извадити. У Будиму долази до турске опасности, и краљ на наговор краљице тражи помоћ деспота и Јерине. Ђурађ се саветовао са својом супругом, на чији је подстицај одлучио да пошаље војску. Деспотица је скупила 30000 бораца и послала их на челу са сином Лазаром. Добивши инструкције од мајке, Лазар се добро показао у Будиму пред тастом и таштом. Када се након четири године као одрасли мушкарац вратио у Смедерево, мајка није могла да га препозна. Јерина је послала снају да види ко долази. Након што га је познала, изашла је пред мужа. Он ју је онда стао тући, због ранијих поступака. Деспотица га је заклела мајчиним млеком да престане, што је и учинио.

Иако је Ђурађ често помагао Мађаре у борби против Турака, ова песма нема историјску позадину. Интересанта је из два разлога: Јерина је приказана као добра и брижна мајка, која воли своју снаху и спасава је беса свог, сад већ одраслог, сина. Други разлог је тај што се њој даје прворазредна улога у државним пословима. Она отпрема војску, даје савете сину и мужу. Напослетку, будимски краљ се не обраћа само деспоту већ и њој.²⁸

Шеста песма је такође без историјске подлоге, а носи назив: „*Слава Ђурђа Смедеревца*“. Дошавши на славу, Џидовина Неда је направио неред. Деспот тражи од Јерине да нађе неког јунака који би ућуткао Неда. Након кратког временског периода деспотица доводи Љутицу Богдана. Јунак је изашао на мегдан са Џидовином и са великом тежином га погубио. На тај начин је помагао српским владарима.²⁹

Заједничко свим овим песмама је позитаван став према деспотици. Као што је већ помињано, приказана је као добра супруга, брижна мајка и способан државник. Без много претеривања су приказане њене карактерне црте. Осим овога, уочавамо и да већина песама има историјску позадину

²⁸ Вукчевић, Јерина, 24, 25, 26., стр.

²⁹ Вукчевић, Јерина 27. стр ; Богољуб Петрановић, „Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине“ књига II, Београд 1867, 471. стр. (=Петрановић, Народне пјесме II)

3.2. ЕРЛАНГЕНСКИ РУКОПИС

Ерлангенски рукопис је настао око 1720. године по трврђењу професора Газемана. Три епске песме су посвећене Јерини.³⁰

Ирина Кантакузин је била доста млађа од деспота, по мишљењу Ч. Мијатовићу чак двадесет година. И поред ове чињенице, ретко у којој песми је приказана као неверна супруга. Једина народна песма која говори о њој на тај начин је „*Деспотица Јерина и Дамјан Шаиновић*“ (ово је прва песма из Ерлангенског рукописа која говори о Ирени)³¹. Јерина је најиме хтела да узме за љубавника Дамјана Шаиновића. Момак ју је одбио, јер је заклет на верност „*Ђурђу Смедеревцу*“. Након што је деспотица уготовила гозбу и позвала све највиђеније људе, наздрвила је момку и његовој жени која „*љуби*“ деспота. Пошто се вратио кући, Дамјан је убио своју супругу, а деспотицу по други пут одбио.³²

Друга песма из ове групе носи назив „*Јерина и Максимово рођење*“. Говори о шетњи и разговору деспотице са везирима. Слепи Стеван је добио сина, који је по мишљењу његове баке (деспотице), био предодређен да сруши Османско царство. Јерина то саопштава везирима и поручује им:

„Већ радите да га ухватите,

*Те га жиба на огањ мећити“*³³

Чувши ово, Анђелија (супруга Стевана) је отишла и све испричала мужу. Брачни пар је одлучио да пише будимском краљу, односно деди (отац лепе

³⁰ Вукчевић, Ђурђева, 13 стр.

³¹ Вукчевић, Ђурђева, 27. стр.

³² Газеман, Ерлангенски рукопис, број 21.

³³ Газеман, Ерлангенски рукопис, број 70.

Анђелије) малог Максима. Беба је одгајена у Мађарској и била заштићена од зле баке и Турака.³⁴

Не постоји сличан забележен догађај у науци, али постоји пар тачних историјских података. Максим, односно Ђорђе Бранковић је заиста био унук Јерине и син слепог Стефана и Ангелине. У монаштву је подигао задужбину Крушедол. С обзиром, да је народни песник био упућен у генеалогiju, сматра се једном од најстаријих песама из циклуса Бранковића. Такође је интересанто што се у овом делу каже да је Стевану сестра очи извадила.³⁵

Трећа песма говори о зулumu Јерине, а носи наслов „*Смрт војводе Пријезде*“. Војвода је имао три добра, на којим му је завидео чак и сам султан. Како би их преотео од Пријезде, султан је напао Сталаћ. Опсада је трајала три године, али је била безуспешна. По повратку кући, налетео је на Папаз-пашу, потурченог Србина. Он је отишао у ислам због:

„... *Ђурђева тешкога зулума,*

Од Ђурђева и од Јеринина,

*Од њихова тешка безакоња.*³⁶

Паша је успео да наговори султана да се врати опсади и примора Пријезду на предају. По народној песми војвода се утопио у Морави, заједно са супругом Вукосавом. Иако је Пријезда заиста храбро бранио Сталаћ од султана Мусе 1413. године, Ирина је дошла у Србију тек годину након војводине смрти. Песма је специфична јер прва помиње зулум деспотице.³⁷

³⁴ Газеман, Ерлангенски рукопис, број 70.

³⁵ Вукчевић, Јерина, 28. стр.

³⁶ Газеман, Ерлангенски рукопис, број 2.

³⁷ Вукчевић, Јерина, 30. стр.

3.3. ДЕСПОТИЦА И ПЛЕМСТВО

Зулум који је деспотица као савладар свог мужа спроводила, најбоље се огледа у песмама из ове групе. У песми „Облак Радосав“, насловни лик иде у шетњу и кад је био на сред' Годомина наилази на супруге војводе Златкосића и Бијелића. Обе држе по дете у рукама и моле свог будућег кума речима:

„ти иди Смедереву граду,

Тамо су ни наши господари:

Бијелићу и Златкосићу,

У тавници госпође Јерине,

Па их хоће младе да погуби;

Но се моли госпођи Јерини,

Нек их пусти из тавнице клете.“³⁸

Отишавши у Смедерево, Облак је прво причао са деспотом. Пошто га је укорио и упитао, што је допустио да деспотица побије толике војводе, Радосав је замолио за животе Златкосића и Бијелића. Ђурађ је рекао да мора да моли Јерину да их пусти, јер су већ кренули ка вешалима. Облак је прекинуо егзекуцију. Међутим, у том тренутку је наишла и деспотица са својих дванаест слушкиња. Облачић Раде је почео да моли за живот својих кумова. Јерина је на то одговорила:

„Нос' те ђаво, Облачићу Раде!

И тебе ћу сјутра објесити

Са унуком Змај-деспотом Вуком.“³⁹

³⁸ Караџић, Народне пјесме II, 499. стр.

³⁹ Караџић, Народне пјесме II, 501. стр.

Када је зачуо ове речи, Раде је ударио деспотицу троструком канџијом. Повео је са собом војводе и научио их „*да не држе вјере у Јерини*“.⁴⁰

Архинепријатељ Јеринин у српским народним песмама је Раде Облак. Из тог разлога ће о овој историјској личности бити нешто више речи. Раде Постумовић (Облачић) је био челник деспота Стевана, а велики челник за време владавине његовог наследника Ђурђа Бранковић. Константин Филозоф је описао Рада као мудру, ћутљиву и врло храбру особу. Још за време владе Стевана је држао преко седамдесет села. За време краља Сигмунда је добио Купиново у Срему, где је подигао манастир Враћевштицу.⁴¹

И следећа песма говори о непријатељству великог челника и деспотице. Носи назив „*Ђурађ Смедеревац*“, а њена радња почиње са захтевом Мурата. Султан тражи од деспота четири војводе, међу којима је и Облачић Раде. Деспот се обраћа Јерини за савет. Она му одговара да пошаље писмо свом зету султану, у којем ће написати следеће: да је један војвода оболео, други остарио, трећи погинуо, а Раде се „*по крајини вуче*“. Мурат је одустао од тројице војвода, али је и даље тражио да му се преда Облачић. Ђурађ у почетку одбија да испуни захтев, али на наговор своје супруге ипак пристаје. Како би га ухватили, направили су гозбу у Смедереву. Осим њега било је позвано још 12 војвода. Сви су целивали деспота у руке и скуте, сем Рада који је био највећег угледа и храбрости. Он је целивао Ђурђа у лице. Јерина је донела два посебна кондира, један њен, а други за Рада. Војвода није ни испио до краја свој кондир а већ је био пијан. Таквог су га свезали и послали у Истанбул. Након што је посекао триста јаничара, младић је покушао да побегне у Србију. При покушају бегства и сам је изгубио живот. Султан чувши за погибију овог јунака поручио је свом зету да се сели из државе. Владарски пар је понео са собом благо и кренуо у „*латинске земље*“. Пошто су изгубили и драгоцености, једини излаз им је била смрт. Песма се завршава утапањем Јерине и Ђурђа.⁴²

Анализирајуће ове две песме можемо закључити да је деспот био некаква врста играчке у Јерининим рукама. Међутим, стварност је била другачија. Она је имала више саветодавну моћу. Два писма из Дубровачког архива говоре о њеном утицају

⁴⁰ Караџић, Народне пјесме II, 502. стр.

⁴¹ Вукчевић, Јерина, 31. стр.

⁴² Вукчевић, Јерина, 32, 33, 34. стр.

на политичка збивања. Прво је датирано 21. фебруара 1435. године. Посланици су добили инструкције да траже од деспотице да интервенише у њихову корист: „*Да влада републике зна, да она може учинити и више од тога*“. Сличног је садржаја и писмо датирано 8. јула.⁴³ Неоспоран је њен утицај, али далеко од тога да је била свемоћна.

Вредна помена је и песма „*Женидба Тодора од Сталаћа*“, из које можемо да видимо јогунасто српско племство. Мајка моли свог сина Тодора да нађе девојку, јер она не може више због старости да двори госте. Син одлази у потрагу и негде близу Пожаревца наилази на тридесет девојака. Лепотом се међу њима истицала сестра Николе Мартолаза, вереница Јерининог брата Томаша. Иако је знао да је заузета, отео ју је и одвео у Сталаћ. Пошто су га се сви плашили, укључујући и свештенике, обављено је венчање. Када је деспотица чула шта се догодило обратила се супругу речима:

*„Ти не држиш код себе војводе,
Већ држиш Турке јаничаре“.*⁴⁴

Пошто је чуо јадиковање своје жене, Ђурађ шаље четири војводе да доведу преступника. Пошто су стигли у Сталаћ, војводе су добиле батине и убрзо су се вратиле за Смедерево. О снази Тодора народни песник каже:

*„Гди удари, мелем не требају“.*⁴⁵

Свестан своје грешке, „*Поморавац*“ тражи савет од своје мајке, питајући је где да иде: у Смедерево или Цариград. Дилему је разрешила његова тек венчана невеста, рекавши му да не иде у горе наведене градове. Предложила је да она са благом и јунацима оде у Смедерево код Јерине. Пошто се заклела на верност свом мужу, отишла је у престоницу. Тамо су је венчали мимо њене воље:

*„То не слуша Јерина госпођа,
Већ под сиљем окумила кума,
И под сиљем нагна свештенике,
Те венчала браца и снашицу“*

⁴³ Ласкарис, Принцезе, 111. стр ; Вукчевић, Јерина, 34. стр.

⁴⁴ Караџић, Народне пјесме II, 489, 490, 491, 492, 493. стр.

⁴⁵ Караџић, Народне пјесме II, 494. стр.

Девојка је смислила освету и у сну заклала Тому. Јерина је са цвећем ушла у собу младенаца и затекла крвав призор. Почела је да кука за братом и заклела се да боља субину неће снаћи ни њену снају. У том су ушли витезови Тодора од Сталаћа и приморали деспотицу да остави девојку на миру. Након неуспеле жалбе код Ђурђа, Јерина је опростила све својој снаји, те јој је чак поклонила и арач.⁴⁶

Ова песма верно приказује самовољног средњовековног властелина. Самовлашће почиње нарочито након смрти цара Душана, а деспоти Стеван и Ђурађ су покушали да га угасе. Жена деспота је навикла на покорну византијску властелу, те није трпела тврдоглаво српско племство. Видећемо касније, да због овакавих односа, народ не воли Јерину.⁴⁷

⁴⁶ Караџић, Народне пјесме II, 496, 497, 498, 499. стр.

⁴⁷ Вукчевић, Јерина, 37. стр.

3.4. СУЛТАНИЈА МАРА БРАНКОВИЋ

Јерини се приписује велика оданост према Турцима, а чак четири песме се баве овом тематиком. Најкраћа од њих потиче из Вукове збирке и носи назив „*Ђурђева Јерина*“.⁴⁸ Деспотица шета са својим унуком Максимом (син Стеванов, док му је у песми отац Гргур) и прича му како њену ћерку просе три мушкарца. Међу просцима су Филип Маџарин, московски краљ, султан. Максим говори својој баби, да изабере неког од прве двојице, јер Турци у мираз траже градове и земљу. Незадовољна овим одговором:

*„Максима је руком ударила,
... Четири му помјерила зуба.“*⁴⁹

Унук куне своју баку и клетва се обистињује. Удала је своју ћерку за Турчина и изгубила земљу и градове.

Сличне елементе има и песма „*Ђурђева Јерина*“ из едиције Матице Хрватске. Удовица деспота Ђурђа је за нову годину родила ћерку и дала јој име Анђа. Девојчица је стасала у велику лепотицу. Када је напунила петнаест година, многи су је момци просили. Међу њима су били: Марко Краљевић, Филип Беговић, травнички везир, султан Ибрахим и цар Беча. Провидур Јуре се налази у улози Максима. Он саветује деспотицу да изабере хришћанског владара и за то бива кажњен. Јерина га је толико ударила да су му пукле обе јагодице. Удала је своју ћерку за султана, а након годину дана је укорила Грга и Николу, односно своје синове. Послушавши мајку, двојица младића су пошла на пут да посете сестру. Деспотица је послала писмо султану да држи шураке код себе, међутим писмо је прочитала прво Анђа. Она је молила свог мужа да погуби оба њена брата. Ибрахим није имао намеру то да учини, те је ћерка Ђурђева узела иглу и ископала очи Грги и Николи.⁵⁰

⁴⁸ Вукчевић, Јерина, 37. стр.

⁴⁹ Караџић, Народне пјесме II, 480. стр.

⁵⁰ Вукчевић, Јерина, 38, 39, 46. стр.

Песма „*Два Деспотовића*“ има сличну замисао као и претходна два дела. Мара је очарала момке лепотом. Просци долазе из разних крајева, али њена мајка их одбија и нуди руку своје ћерке султану. Султан размишља да ли да прихвати предлог и пита за мишљење своје везире. Они му говоре да прихвати, јер чим му деспотица даје ћерку даће му и земљу и градове.⁵¹

Последња у низу из ове групе је песма „*Змај Огњени Вук и цар од Стамбола*“. Ради лакшег сналажења поделићемо је на три дела: удаја Јеринине ћерке, ослепљење Гругра и Стевана, освета Вука. Само је први део релевантан за ово поглавље, док ће о другим деловима песме бити више речи у наставку рада. Комненија је врло лепа девојка. У разговору са својом мајком (деспотица) говори да би се најрадије удала за Стевана Лазовића из Крушева. Јерина је одмах послала писмо момку и позвала га у Смедерево. Пошто је стигао на двор и сазнао због чега је позван, Стеван се вратио у Крушевац. Након ове увреде, деспотица шаље писмо Сулејману и нуди руку своје ћерке његовом сину. Султан пристаје и шаље по Комненију „*селиктара*“ са сватовима. Девојка је у Цариграду прешла у другу веру.⁵²

Осврнимо се на историјску позадину ових песама. Деспот Стефан Лазаревић је имао добар однос са Турцима и Мађарима, док његов наследник није имао те среће. Ђурађ је морао од почетка своје владавине да тражи излаз из те тешке ситуације. Прве године, пошто је ступио на власт, признао је суперматију мађарског краља Жигмунда, но ипак и поред тога одузети су му Београд и Мачва. Сазнавши за ово султан Мурат II покреће војску, у намери да српски деспот призна и њега за сизерена. Ђурађ је био у обавези да Турцима сваке године даје 50000 дуката и помоћну војску састављену од 2000 коњаника. И поред свега овога није био сигуран ни са једне ни са друге стране. Како би обезбедио своју државу, удаје своју ћерку Катарину за Жигмундовога шурака, грофа Улриха Цељског. Зближавање Мађарске и Вуковића није одговарало турском слутану, који полаже право на српске земље још од удаје Оливере за Бајазита. Деспот се досетио да уда своју ћерку за Мурата II (по угледу на своју бабу Милицу) и на тај начин обезбеди своју територију.⁵³ По Мијатовићу је овај захтев дошао од супротне стране. Свакако су

⁵¹ Б. Стојановић, *Српске народне пјесме*, Београд 1869, 143-192. стр. (=Стојановић, Народне пјесме)

⁵² Петрановић, *Народне пјесме II*, 483-506. стр.

⁵³ Стојан Новаковић, *Балканска питања*, Београд 1906, 195-196. стр. (=Новаковић, Балкан)

морала постојати већања, у којима је учествовала и Јерина. О њеној умешаности, говори Дубровчанин Мавро Орбин. Како он преноси деспотица је била вољна да жртвује своје дете, док се Ђурађ колебао. На крају, деспот побеђен од стране супруге, пристаје да уда Мару за Мурата и на тај начин спасе своју државу.⁵⁴ Већ је утврђено да Орбинови подаци нису релевантни за овај период историје, те на њих треба гледати са подозрењем.

⁵⁴ Вукчевић, Јерина, 42-43. стр.

3.5. СИНОВИ ГРГУР И СТЕВАН

Највеће зло урађено од стране Јерине је ослепљивање Стевана и Гргура. О томе како су синови Ђурђа Бранковића лишени вида говори више песама. Прва од њих је песма из претходног поглавља „*Два Деспотовића*“. Прескочићемо део који је анализиран у одељку „Мара Бранковић“ и причу почети од разговора мајке и ћерка. На дан свадбе, Јерина је поручила Мари:

„Хајд’ Марице, цару у Стамбола!

Кад ти буде годиница дана,

Пратићу ти браћу у походе,

Нејачкога Глишу и Стјепана,

Кад ти браћа у походе дођу,

Ради ђеце очи извадити“⁵⁵

Будућа султаније је кроз сузе обећала мајци да ће тако учинити. Након пола године деспотица је послала писмо у ком објашњава како треба злочин учинити и подсећа ћерку на договор. Јерина жели да ослепи своје синове зато што су престигли снагом и памећу све, па чак и самог деспота, а њу као мајку “*за леђа туршије*“. Заправо, израсли су у способне младиће, који су са војводама учврстили земљу. После годину дана, она је стала наговарати синове да оду сестри у походе, следећим речима:

„Ево има годиница дана,

Како вам је сеја удомљена,

Удомљена а не похођена,

Хајте синци секи у походе“⁵⁶

Пре самог поласка, деспотица је дала упутства Глиши и Стјепану, како да се понашају на путу и турском двору. Савети су требали младиће да ставе у

⁵⁵ Стојановић, Народне пјесме, 143-192. стр.

⁵⁶ Стојановић, Народне пјесме, 143-192. стр.

незгодан положај и доведу до њиховог кажњавања. Када су стигли у Стамбол, Мара их је лепо дочекала, али им је одмах поставила замку:

„Уведе их у царску одају,

Где засједа султан Бајазите

Са својим Мухир-сахибијом.⁵⁷

Ово је урадила како би видела понашање браће, док се сама удаљила из просторије и прислушкивала. Гргур и Стеван су се по саветима своје мајке понашали. Први је сео на царску столицу, а други на столицу великог везира. Мара је истрчала испред султана када се вратио у двор. Жалила се на понашање браће кроз сузе и ридане и замолила мужа следеће:

„Ти ухвати Глишу и Стјепана,

А растави једно од другог,

Па набави хећиме бербере,

Нек изваде очи обојици,

Слијене их прати Смедереву.⁵⁸

Цар је наредио да се ухапсе оба младића, али није могао да их повреди. Кад је то саопштио својој жени она је почела косе да чупа и уценила га. Поручила му је да ће се бацити за зидина ако се њена жеља не испуни. Цар је жену проклињао након ослепљења Глише и питао је:

„Ој Марице жив те Бог убио!

Да Стјепану очи не вадимо,

Е је д’јете одвише угледно,

Но да њега овде потурчимо.⁵⁹

⁵⁷ Стојановић, Народне пјесме, 143-192 .стр.

⁵⁸ Стојановић, Народне пјесме, 143-192. стр.

⁵⁹ Стојановић, Народне пјесме , 143-192. стр.

Ни након овога Мара није попустила, те је лекар ослепео и Стјепана. Пошто је ослепела браћу, послала их је натраг у Смедерево код мајке. Јерина је момке затворила на три дана, не давајући им ни хране ни пића. Четврти дан им је дала гусле и послала у свет да просе себи за храну, јер њено благо служи за зидање кула и градова.

И песма из едиције Матице хрватске: „*Ђурђева Јерина*“, говори о односу деспотице и синова, о чему је било речи у претходном поглављу.

Као што смо већ рекли, песму „*Змај Огњени Вук и цар од Стамбола*“ можемо поделити на три дела, а њен други део је релевантан за ово поглавље. Два Деспотовића су пасторци или сестрићи Јеринини. Не може се тачно утврдити јер она на једном месту за себе каже да им је тетка, а на другом да су то браћа Комненијина од друге мајке. Браћа су послушала деспотицу као своју мојку и отишла да посете сестру након удаје. За разлику од претходне песме, у овој не видимо лошу намеру Јерине, када их ја саветовала и послала на овај пут. Султан је лепо дочекао момке и гостио их годину дана. Током разговара, један брат је рекао другом, како је лако султану царевати и како би било добро да се настане у Цариграду и ожене. Сестра је чула шта је речено и пренела све супругу. Комненија је измислила да Деспотовићи хоће да управљају султановом земљом и царују, јер је то тако лако. Тражила је казну у виду ослепљења, што је убрзо и учињено. Када су младићи стигли у отаџбину срели су се са маћехом/тетком, којој је било драго што их затиче такве. Живели су три и по године у Смедереву, где су често били изложени вређању од стране Јерине. Након овог временског периода бивају приморани да оду из града и просе за живот свирајући гусле.⁶⁰

Историјска позадина ових песама је нешто другачија, иако народни певач даје и неке тачне податке. Истина је да су синови деспота Ђурђа Бранковића (Гргур и Стеван) ослепљени 8. маја 1444. године у граду Токати, по наредби султана Мурата II, супруга њихове сестре Маре. Деспот је султану, у пратњи Маре, заједно на пут послао и своје синове Гргура и Стевана. Гргур се вратио са српским делом пратње у Смедерево, док је други остао као талац код султана. Када су Турци напали деспотове земље 1439. године, одбраном Смедерева су руководили Гргур и Тома Кантакузин (брат деспотице Јерине), док је Ђурађ, са својом женом и најмлађим сином Лазаром, прешао у Мађарску да тражи

⁶⁰ Петрановић, Народне пјесме II, 483-506.стр.

помоћ. Помоћ није стигла и град је пао 18. августа 1439. године након тромесечне одбране. Са падом Смедерева одведен је и Гргур, као и велики део тамношњег живља у Једрене. Деспот је наставио да тражи савезнике и прави планове за борбу против Турака, о чему је обавештавао и своје синове. Турци су сазнали за ову везу и одлучили да изнесу све доказе пред султана. Мурат II је наредио да се браћа ухапсе на Ускрс, 16. априла 1441. године. Из Једрена су одведени у град Токат где се налазио затвор за турске принчеве. Након три недеље, 8. маја, извршена је казна ослепљењем.⁶¹ На основу неких савремених извора, Мара није знала шта се дешава са њеном браћом, све док је није обавестио један Татарин. Чувши шта се спрема за Гргура и Стевана, клекла је пред султана и почела да га моли за њихов спас. Мурат II је послао једног слугу у Токат, са наредбом о укидању казне за Ђурђеове синове. Поданик османског султана је закаснио и казна је већ била учињена.⁶² Из свега овога се јасно види да деспотица Јерина није имала утицај на дешавања у Токату. У том периоду је боравила са мужем у Дубровнику и тражила начин да обнови своју државу. Ни утицај Маре на султана није био велики, о чему говори више Стојан Новаковић у делу „*Балканска питања*“. На крају можемо закључити да је народна традиција неправедно осудила деспотицу и њену ћерку за тужну судбину деспотовића. Ове песме су још један пример како се мит и историја преплићу и неправедно оптужују једну особу. Слична ствар се десила и са господином Вуком Бранковићем и митом о издајству на Косову.

⁶¹ Вукчевић, Јерина, 48, 49. стр.

⁶² Чедомиљ Чеда Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, књ II, стр. 60. (=Мијатовић, Ђурађ II)

3.6. ОСВЕТА ЗА УЧИЊЕНО ЗЛО

Народ није могао пустити Јерину да прође некажњено, те је за осветника изабрао Змај огњеног Вука, односно њеног унука. Младић има улогу хероја у српским народним песмама, који испуњава правду и кажњава деспотицу за злочине урађене према његовом оцу и стрицу. Вук је био незаконити син Гргура и потоњи сремски кнез, прави витез свог времена.

Прва у низу песама које се баве овом тематиком је свакако и најважнија, са насловом: „Змај огњени Вук осветио баба“. Гргур свира гусле, али оне не испуштају звук. Мелодија се не чује због суза његове жене, која је добила мушко дете. Беба је дан након рођења рекла:

„Ко је бабу очи извадио,

Ја ћу њему брзо, ако Бог да.“⁶³

Док је дечак говорио из уста му је севао огањ. Мајка се уплашила да ће све сазнати „проклета Јерина“, те да ће о томе писати у Стамбол и да ће им дете због тога одвести. Син деспотице је рекао супрузи да позове Марка Краљевића, да узме њихове дете и да га крсти. Тако је и учињено. У Смедерево је дошао Марко, крстио дечака доделивши му име Змај Огњени Вук, а потом га повео са собом. Краљевић је рекао родитељима бебе, да кажу злотворима како је новорођенче преминуло. Јерина је писала Турцима. Они су дошли да одведу дете, али их је Вукова мајка уверила да је он умро. Деспотица је испричала шта се стварно догодило и Османлије су успеле да сустигну Марка код Косова. Краљевић се досетио да сакрије дете у траву, како би уверио Турке да беба није код њега. Међутим, тада се догодило чудо, које је опоменуло јунака на одржавање највеће светиње, крштеног кумства.⁶⁴ Пошто је увидео своју грешку, узео је своје кумче у наручје, ставио на њедра и побио све Османлије. Након што је то урадио,

⁶³ Шаулић, Народне песме, 324-337. стр.

⁶⁴ Вукчевић, Јерина, 50. стр.

отишао је мирно у свој град Прилеп. Јевросима је неговала дете дванаест година, мада је он тада изгледао као момак од двадесет и четири. Испратили су Вука у Смедерево, као и сваког јунака. То је дознала Јерина, коју народни певач назива још и Гркињом. Писала је свом зету султану и рекла да је Змај Огњени Вук најлепши младић на целом свету. Упозорила га је на речи свог унука, које су изречене дан након његовог рођења. И заиста је тако било, пошто је стигао у Смедерево, Змај се опремио и отпутовао за Стамбол. Тамо се прерушио у Турчина. Цео град се дивео његовој лепоти, тако да је и сам султан пожелео да га упозна. Када је требао да пољуби султана у ноге и руку, ударио га је тако јако да су му одмах испала оба ока. Побио је његову стражу, а затим се упутио ка својој тетци. Сломио јој је руке у пределу рамена, поломио колена и извадио очи. Убио је и њена два сина. Вратио се здрав из Стамбола, јер је имао крилатог коња. Кад је дошао испод куле Ђурђа Бранковића, позвао је своју баку рекавши да има дар од њене ћерке. Јерина се преварила и изашла. Змај Огњени Вук јој је поломио ноге и руке и очи извадио. Песма се завршава:

*„Зло чињела Ђурова Јерина,
Зло чињела, грђе дочекала.“*⁶⁵

Друга песма са сличном садржином се зове „Змај огњени Вук и цар од Стамбола“. Почине са анафором:

*„Али грми, ал’ се земља тресе
Ал’ удара море о брегове.“*⁶⁶

Као и у претходној песми, Гргурове гусле не испуштају звук, јер су овлажиле сузама од његове жене Анђелије. Он је пита зашто плаче, а она му одговара да је због тога што је родила мушко дете са чудним белезима. Казује мужу да им дете неће остати, јер је њена свекрва сазнала за све. Пожалиће се свом зету султану и Турци ће им одузети дете. За разлику од претходне песме, где дете дају Краљевићу Марку, овде новорођенче предају скадарском краљу Михаилу. Анђелија тражи од момака, како би обманули Османлије, да ископају гроб и нађу дете које је скоро рођено мртво.

⁶⁵ Шаулић, Народне песме, , 324-337

⁶⁶ Вукчевић, Јерина, 52. стр.

Предвиђања Гргурове супруге су се догодила. Јерина је отишла у Стамбол и рекла султану да ће њен унук узети његово царство, те да је најбоље да га убије док је још беба. Цар је послао стотине својих поданика, под вођством делибаше Ибра. Мајка дечака је рекла како је дете умрло, али је делибаша Ибро желео да однесе мртво дете султану у Стамбол. Овој намери су се успротивиле султанове делије. Вук је стасао у храброг и способног јунака. Када је сазнао свој индигитет, упутио се у Стамбол. Убио је султана, а тетке извадио очи.⁶⁷

Вредне помена су и песме: „Змај огњени Вук“ из Милутиновићеве збирке, као и већ два пута помињана песма „Змај огњени Вук и цар од Стамбола“ (едиција Петрановића). У случају Петрановићеве едиције Јерина се, страхујући од унука, дала у бекство и на крају удавила.⁶⁸

Тачно је да је Вук Гргуревић био унук деспотице Јерина и деспота Ђурђа Бранковића. Био је деспот сремски од 1471. до 1485. године. Нема историјских извора који говоре о непријатељству њега и његове бабе.

⁶⁷ Вукчевић, Јерина, 53, 54. стр.

⁶⁸ Вукчевић, Јерина, 54-60. стр.

3.7. ЈЕРИНИНИ ГРАДОВИ

У првој половини петнаестог века, српски сељак је био у тешком положају. Морали су да дају разне намете, а народ је за стање у којем се нашао, оптужио владарску породицу, пре свега деспотицу и њене Грке. Сматрали су да имају толике издатке због подизања нових градова, као на пример Смедерева. Надгледање радова је вршио рођени брат Ирине, Тома Кантакузин. Из тога разлога су Грци навукли велики бес на себе. Људи нису веровали да их од пропасти може спасити неко утврђење, сматрајући да су рад и време уложени на обнављање и подизање нових тврђава беспотребни. Пошто је једна од обавеза била физички рад на здањима, народ је преувеличао Јеринину умешаност у искоришћавању радне снаге. У Александровачкој Жупи постоји предање да је деспотица поред коња, волова, мазги и магараца, поткивала и козе, које су износиле камење за подизање градића⁶⁹. Незадовољство српског сељака је најбоље описано у песми: „*Старина Новак и кнез Богосав*“.⁷⁰ Кнез Богосав пита Старину Новака зашто се одметнуо у хајдуке. Хајдук одговра да је то због невоље, јер кад је Јерина Смедерево градила, морао је да ради три године дана без добијене и једне паре, да вуче дрва и камење уз помоћ својих кола и волова. На крају своје службе није заслужио ни „*на ноге опанке*“. Чак ни ове муке јунака не би приморале на одметништво, него је деспотица почела да зида у граду од злата врата и пенцере, па је још увела и намет од триста дуката.⁷¹

Град је подигнут заиста невороватном брзином, те је из тог разлога могуће да су људи кренули у хајдучију. Ова појава је својствена овом периоду. Међутим, питање је колико је у све то била умешана Ирина. Деспот Ђурађ Бранковић је наследио државу 1427. Године. У том тренутку је изгубио све градове који су били неопходни за опстанак српске деспотовине. Да би обезбедио своју територију, морао је да почне са изградњом нове престонице, као и обновом других градова и тврђава. Свим радовима је

⁶⁹ Вукчевић, Јерина, 54-60. стр.

⁷⁰ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књига трећа, Београд 1894, број 1.(=Караџић, Народне пјесме III)

⁷¹ Караџић, Народне пјесме III, број 1.

руководио већ горе поменути Тома Кантакузин, са бројним мајсторима и управитељима грчког порекла. Због овакве ситуације, народ је почео да мрзи Јерину, сматрајући да је она крива за све њихове проблеме.⁷²

⁷² Вукчевић, Јерина, 63, 64. стр.

4. ИРИНА КАНТАКУЗИН- НАРОДНЕ ЛЕГЕНДЕ И НОМЕНКЛАТУРА

Деспотица Јерина заузима једно од првих места у народној традицији и номенклатури. У свим крајевима српске средњовековне државе постоји град, рушевина, пут и насеље, који се везују за њено име.

У делу „*Кнежевина Србија*“, Милан Милићевић описује села и градове и бележи приче везане за та места. У тој грађи има петнаестак података о деспотици. Поменућемо их само неколико. Према овом писцу, град на Авали је подигла проклета Јерина, иако је познато да је град Жрнов старо српско утврђење.⁷³ Код села Орашац пресечен је један брег, а у народу је остало забележено да је то урадила жена Ђурђева, како би пресекла пут из Смедерева за Островицу.⁷⁴ На левој обали Ибра, код Рашке, налази се рушевина града Брвеника, чији се постанак и крај везују за Јерину. Турци су довели кирицијске коње. Момак који је водио животиње је био изразито леп. Он је отишао да се сретне са женом која је водила град. На његов наговор стока је уведена да преноћи. Из сандука које су носили коњи, изашли су војници и град је пао.⁷⁵ Ова прича много подсећа на пад Троје и подвалу мудрог Одисеја. Камен из порушених градова је коришћен за зидање Смедерева, а традиција каже да је стајао човек до човека и да је камен ишао из руке у руку. Људи који су радили на грађевини нису смели једно јаје да поједу, јер су коришћена за малтер града. Градња престонице је трајала дванаест година. Сличну причу преноси и Љ. Јовановић.

Занимљиву легенду нам преноси и Михаило Миладиновић у делу „*Пожаревачка Морава*“. У селу Миријеву постојале је црква. Била је задужбина извесног Мирија, настојника проклете Јерине. Пошто је сазидао цркву без њеног знања, деспотица је послала Цигане да је поруше. Након што је поубијао насилнике, црква је срушен због крвопролића.⁷⁶ Професор П. Шобајић тврди да паори у Црној Гори приписују све

⁷³ Вукчевић, Јерина, 65. стр.

⁷⁴ Вукчевић, Јерина, 66. стр.

⁷⁵ Вукчевић, Јерина, 67. стр.

⁷⁶ Вукчевић, Јерина, 68. стр.

рушевине старих градова Ирини Кантакузин. Међутим, када се уђе мало дубље у истраживање, можемо установити да је то махом уопштавање самог народа.⁷⁷ Предање се није ограничило само на наш народ и српску средњовековну државу, већ и на друге народе и територије. Румуни остатке римског војничког друма Lederata – Tibiscum, називају Јеринин друм. Арбанаси такође помињу ову историјску личност, те једно брдо у племену Климента називају њеним именом (Јеринино брдо).⁷⁸

⁷⁷ Вукчевић, Јерина, 69. стр.

⁷⁸ Вукчевић, Јерина, 70. стр.

ЗАКЉУЧАК

Ирина Кантакузин је једна од најконтраверзнијих личности српске историје. У традицији познатија као Проклета Јерина, остала је запамћена као лоша особа. Много више података нам пружа народна књижевност него историјски извори. Повлачењем паралеле између предања и историје, покушали смо да стигнемо до истине.

Занимљива је чињеница да Јерина није од самог старта приказивана као зла особа. У најстаријим народним песмама, Ирину приказују као добру мајку, пожртвовану супругу и доброг државника. Тек нешто касније традиција јој окреће леђа. Можемо закључити да ју је снашла судбина Вука Бранковића, који је тек након неколико векова проглашен за издајника. У људској природи је да, када не може да нађе објашњење, прибегава тражењу кривца за своју, или у овом случају, судбину свог народа.

Корен нетрпљивости према Ирени, највероватније вуче од властеле, која јој није била наклоњена из више разлога. Деспотица је хтела да на српски двор пренесе византијски церемонијал. Такође, зидање Смедерева је прилично коштало српску државу и становништво. Иако, Ирина није зидала Смедерево него њен брат, предање је њу осудило за сву муку кроз коју је народ пролазио током изградње овог велелепног града. Још од старе Грчке жене су биле оптуживане за све лоше потезе њихових мужева или проблеме у које је западала држава. Можемо рећи да тај феномен није заобишао ни поменути деспотицу. Приметно је да је њена непопуларност расла заједно са осудом Вука Бранковића, као главног кривца за пропаст на Косову пољу. Нећемо погрешити ако закључимо да је и њено презиме допринело томе. Удата за сина највећег српског издајника делила је његово судбину, бар када је народно предање у питању.

О међусобном поштовању Ђурађа и Ирине говори и Есфингемска повеља на којој су супружници приказани једнаки са златним ореолима. Оно што засигурно знамо, то је да је Ирина била добра супруга и добар државник који је био трн у оку српске властеле. Након изградње Смедерева у Србију стиже већи број Грка, што је могао бити додатни мотив за појачану нетрпељивост према Јерини.

Када све узмемо у обзир, можемо се сложити да је народна књижевност неправедно била сурова према лепој Гркињи, која уз све своје мане, а засигурно их је морала имати, није заслужила епитет „Проклете Јерине“.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Георгије Сфранцес, *Хроника*, Београд 2011, превео Младен Станковић.

Павле Ивић, Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, Београд 1988.

Чедомиљ Чеда Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, књ I, Београд 1907.

Мило Вукчевић, *Ђурђева Јерина у традицији и науци*, Вршац 1934.

Др. Герхард Газеман, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских песама*, Сремски Карловци 1925.

Валтазар Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских Записа*, Београд 1878

Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме књига друга*, Беч 1845.

Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме књига трећа*,
Београд 1894.

Др. Владимир Торовић, *“Женидба деспота Лазара“*, Глас
CLVI.

Новица Шаулић, *Српске народне песме*, Београд 1929.

Богољуб Петрановић, *„Српске народне пјесме из Босне и
Херцеговине“* књига II, Београд 1867.

Б. Стојановић, *Српске народне пјесме*, Београд 1869.

Стојан Новаковић, *Балканска питања*, Београд 1906.

Чедомиљ Чеда Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, књ II,
Београд 1882.

Donald M. Nicol, *Византијске племкиње десет портрета 1250-
1500*, Београд 2010, превео Влада Станковић.

Михаило Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној
Србији*, Београд 1926.

Момчило Спремић, *Деспот Бурађ Бранковић и његово доба*,
Београд 1994.